

ӨОЖ 808.1
ХҒТАР 16.01.07
DOI 10.56525/QPOR5632

ҚАҢҒА БАБА – МАҢҒЫСТАУДЫҢ ЕРТЕ ТАРИХЫНЫҢ ЕСКЕРТКІШІ

***АРТЫҚБАЕВ Ж.О.**

Л.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан
E-mail: socantropology@mail.ru

НҰРДӘУЛЕТОВА Б.И.

Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар
және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан
E-mail: nurdauletova@mail.ru

***Автор корреспондент: socantropology@mail.ru**

Аңдатпа. Ис жүзінде жергілікті қазақтар Ой мен Қыр деп атайтын Маңғыстау мен Үстірт аумағындағы ескерткіштердің өзіндік сакралдық мәні бар. Олардың басым көпшілігі көне дәуірден жеткен үйіктер мен сынтастар, ортағасырлық некропольдар мен жерасты мешіттер, XV-XX ғасырларда осы аймақты мекендеген халықтардың сәулет ескерткіштері (құлпытас, қойтас, сағанатамдар және т.б.) болып келеді.

Маңғыстау өңірінің тас дәуіріндегі көне тарихын ортағасырлармен жалғап тұрған ескерткіштердің бірі – түбектің солтүстік-батыс бөлігінде орналасқан Қаңға баба ескерткіші. Қаңға баба кешені мен осы атаудың этимологиясы бойынша зерттеулер бұл кешеннің қола дәуірінен (бұдан әрі ариан-тұрандық деген атауды қатар қолданамыз) бері белгілі екендігін көрсетеді. Біз Қаңға баба кешенін сипаттау арқылы Маңғыстау тарихының тұтас бір кезеңін, яғни қола дәуірі және одан кейінгі күрделі кезеңді қарастыруға болады деген пікірдеміз.

Осы мақалада Маңғыстау облысы Қаңға баба қорымындағы көне ескерткіштер, олардың сакралды сипаты, Қаңға атауының тарихи этимологиясы туралы сөз болады. Қаңға баба жерлеу кешеніндегі көне ескерткіштерді зерттеудің тарихи, этнографиялық, этногенездік мәніне ғылыми талдау жасалады.

Кілт сөздер: Қаңға баба, ариан, тұран, Авеста, оғыз, қыпшақ, адай, сакралды, сак дәуірі.

Кіріспе. Қола дәуірінде қазақ жерін мекен еткен ариандық тайпалардың басты рухани мұрасы «Авеста» мәтіндерінде аталатын «Қаңға» атауы дәл сол қалпында Маңғыстау жерінде кездесетіні бұл өлкені тарихи тұрғыдан феномен есебінде қабылдауға мүмкіндік береді. «Авеста» әфсаналарында Кангха ариандардан шығысқа қарай орналасқан ғажайып бекініс- қорған (Авеста, Яшт V 54-58). Ол қорғанның иелері Тур (Тұран) әулетінен тарайтын Вэсактың (Байсақ ?) ұлдары. Оларды мәтінде «шыншыл, дұрыс жолда жүрушілер (орысша – праведный) деп атайды. Кангхада ешқашан ауру, қайғы, уайым деген жоқ, қайта оның тұрғындары мәңгі жас, өмірлік қуаты күшті. «Бундахишна» бойынша Кангханың сыртында ланы қорғап тұрған жеті түрлі қорған бар - оның бірі –алтын, бірі- күміс, бірі –мыс, бірі –қыш, білі –шыны, бірі –болат, бірі –шойын. Бұл Афасиябтың жер астынан салынған жеті ұстыны (колоннасы) бар сарайына ұқсас құрылыс [1].

Қаңға баба қорымы (жергілікті халық –қауымы деп те айтады) әкімшілік тұрғыдан Маңғыстау облысы Түпқараған ауданының аумағына кіреді. Бір жағы теңізге қараған, екі жағынан тақыр таулар қоршаған Қаңға сайында орналасқан кешен ерте кезеңге жататын

бірнеше құрылыстың қираған орындары мен құландысы, XX ғасыр басындағы кезеңге қатысты мешіт т.б. ескерткіштерді қамтыған киелі нысан. Қаңға баба Ақтау қаласынан солтүстік-батысқа қарай 165 шақырымда орналасқан. Негізгі ескерткіштердің бәрі де батыстан-шығысқа қарай 15 км-ге созылып жатқан осы аттас сайдың аңғарында кездеседі. Қорымның жоғарғы жағында «Қаракөз» аталатын суы тұщы және жергілікті ел қасиетті деп есептейтін бұлақ бар. Бұлақ басында бір түп тұт ағашы өскен және ескі құрылыс орны көрінеді. Негізгі қорым осы бұлақтан бір шақырымдай төменде, үш жағынан да таулар тізбегі қоршаған шатқалда орналасқан. Қорымға таяу, оның оңтүстігіне қарай 100 қадамдай жерде күмбез бөлігі құлаған мешіттің іргелері сақталған. Қаңға қаласының қирандылары қорымнан жоғарырақ, тау жотасына жақын орналасқан [2].

Қорым ішінде әр түрлі тарихи кезеңнің құлпытастары, қойтастары мен бесік тастар аралас. Негізгі таңбалар ортағасырлық оғыз тайпаларының айырма белгісі ретінде қолданылған таңбаларымен сәйкеседі. Сонымен бірге қорымда Алтын Орда кезеңі, Қазақ хандығы дәуірінің белгілері мен аралас түркімен тайпаларына тән таңбалар мен эпитафиялық жазу үлгілері кездеседі. Қаңға баба қорымының қоршауына кіре берісте «Қаңға баба. XIII-XIV ғғ.» деген ақпараты бар тақтайша орнатылған.

Қаңға баба – біздің пікірімізше оғыздарға дейін де Маңғыстаудың сакралды орталықтарының бірі болғанын Қаңға есіміне «ата» емес «баба» сөзінің жалғауына қарап та аңғаруымызға болады. Бұл жерде өлкетанушылардың айтатын көп заман Қаңға жеріне ие болған басты кейіпкер «Әулие бала» туралы аңызға талдау жасау керек деп есептейміз. Ол аңыз бойынша Қаңға ойындағы Ақтас мешітіне бағзы уақытта жаулар шабуыл жасап, шәкірт балалар қырылған-мыс. Бұл қырғыннан бір бала ғана тірі қалып Үдектің басына дейін сағым болып жүгірген. Оғыз тайпасының көсемі бұл баланы «Әулиелі бала» деп атап әскерлеріне тимеуге бұйрық берген. Осы балаға жер жаннаты Қаңғаны сыйға тартқан екен-мыс. Бұл аңыз ортағасырлық оғыздардың өздеріне дейінгі мәдениетпен байланысты екеніне нұсқау деп түсінеміз.

Маңғыстауда әулиелер мен киелі орындар көп. Солардың бірталайы Қаңға өңірінде орналасқан. Соның бірі Қарағашты әулие қорымы сақтар дәуірінен қалған ескерткіштерге толы болса, Арықша, Қорып басындағы үйіктер мен обалар, Мереттің Қара тамы деп аталатын үйіктер біздің жыл санауымызға дейінгі бір мың жылдықтың көсемдерінің үстіне көтерілген. Жоғарыда сипатталған сакралды кеңістік нысандары Қаңға аталатын ескерткіштер кешенінің әуел баста отырықшы мекен болғанының дәлелі. Қазіргі «Ауызды бас», «Терең орпа», «Сауысқан», «Тамды» және Қаратау етектерінен табылып отырған бидай, тары, арпа өсірген егіс алқаптарының құралдары мен атыздар мысал бола алады..

Сауда жүргенінің басты дәлелінің бірі Қаңға баба қорымы жанындағы Керуен сарай қирандылары. Хорезм-Қажы Тархан арасындағы сауда жолы бертінгі заманға дейін теңізбен және құрылықпен жұмыс істеді де, ортағасырлардың соңына қарай негізгі Каспийді жағалаған құрылықтық жолдарға ауысты. Маңғыстаудан Дербентке шығатын Транскаспий теңіз жолы әлі де ғылыми түрде қарастыруды керек етеді.

Қажы Тарханнан келетін орыс тауарларын Маңғыстау арқылы Бұхара базарына жеткізу үшін саудагер татарлар қазақтармен келісім жасаған. Деректерде ондай керуендер жүздеген, кейде мыңдаған түйеден жасақталып, әрбір 5-6 түйенің бас жібін бір адам ұстағаны айтылады. XIX ғасыр деректеріне қарағанда Маңғыстаудан Бұхараға дейін баратын сауда керуені 25 күндік жол жүрген. Маңғыстау Ресей, Орта Азия, Ауғанстан елдерінің аралығында тоғыз жолдың торабында жатқандықтан бір жылдың ішінде мыңға тарта түйе керуені өткен. Сонымен бірге ішкі нарықты қамтамасыз ету үшін түбектердің тұрғындары жыл сайын Бесқала, Хиуа аймағындағы қалаларға керуендер жіберіп, астық және қолөнер бұйымдарын алғызып отырған. Сонымен бірге Маңғыстау тұрғындары Көкжар, Орал сияқты солтүстіктегі ресейлік қоныстарға да кіре тартқан. Ерте заманнан бері бертінде дейін жалғасқан кәсіптің бірі түрі Маңғыстаудың көптеген тұзды көлдерінен тұз қазып алып, оны түйемен Иран жеріне дейін тасып пайда табу. Маңғыстау мен Үстірттегі

тастан қаланған креуен сарайлар, бағаналар мен омақалар жолаушыларға жол көрсетіп, құдықтардың жақында екенін меңзеген белгі. Осындай дамыған сауда жолының белгі-нышандары Қаңға аймағында көптеп кездеседі.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Тарихи-этнологиялық тұрғыдан Қаңға баба өзінің атауы көрсетіп тұрғандай ерте тарихи дәуірдің ескерткіші болып табылады. «Қаңға» атауы қазақ жерін біздің жыл санауымзға дейінгі екінші мыңжылдықта мекендеген ариан (арий) тайпаларының «Авеста» аталатын жазбаларында кездеседі. Қола дәуірі халқының этникалық және саяси тарихы жайында біз екі түрлі жазба ескерткішті ерекше атаймыз. Оның бірі жоғарыда айтылған «Авеста» деген атауға ие болған зороастризмнің (зәрдүш) қасиетті гимндері арқылы сақталған ариан (авест. *airya*, көне.парсы *ariya*, санскрит *ārya*) мұрасы болса, екіншісі тұран (авест. *tūrigānəm*, пехл.парсы *tūgān*) халықтарының ең көне әфсаналарының жинағы «Оғыз наме» және «Оғыз қаған туралы жыр».

«Авестада» арийлердің арғы отаны деп кітапта «Арианам Вайджа», яғни Ариан кеңістігі, Еділден (Ранха) шығысқа қарай созылып жатқан азиялық ұлы дала аталады. Датья мен Ардви (Сырдария мен Әмудария) терең өзендерімен суарылып жатқан Арианам-Вайджа жері тек ариан отаны ғана болмаған. Мұнда олармен бәсекелес және туыс турлар (тұран) да мекендеген. Ариандардың қас дұшпандары – хьона (қиян, авест. *x'iiāona*; пехл. *xuōn/nuōn*) тайпаларының да Ариана Вайджаға қатысы бар. Қазақтың кең даласында бірдей құдайлар пантеонына табынатын, бір жерде туған, сол жерді отан деп аңсаған ариан, тұран, қиян арасында тайпааралық соғыстарының қым-қиғаш тарихы өрледі. Бірақ бұл үзік-үзік мәліметтер күрделі этнотарихи үрдістердің бейнесін толық ашып бере алмайды. Ұлан-ғайыр дала кеңістігінде, этностардың нығаюымен және гомогенденуімен жалғас, малшы тайпалардың аңшылар қауымдарын ассимиляциялау жүріп жатты. Әскери және шаруашылық қажеттілігі бойынша күрделі тайпалық одақтар қалыптасты.

Зерттеу нәтижелері. Көптеген деректер ариан, тұран, қиян ұлыстарының бірде бейбіт, бірде жаугершілік қарым-қатынаста болғанын дәлелдейді. Ариан қауымдары бұл кезеңде қазақ даласының орталық белдігін жайлап және Түркістан аймағын қыстап отырды. «Авеста» гимндерінде ариан қауымдарының адам саны мол, малы көп еді деп суреттеледі: «Енді, міне, Жәмшид патшалығы үшін тоғыз жүзінші қыс та түсті. Сонда бұл жер ірілі-ұсақты малға, адамға, ит пен құсқа, қып-қызыл боп жанған отқа толып кетті. Ірілі-ұсақты мал мен адам өзіне орын таба алмады... Сонда Жәмшид қырға шықты, Күннің бағдарын байқады, өзінің алтын мүйізіне үрледі, қамшысын сермеді: «Айналайын Спэнта-Армайти, менің малым мен адамым сыйсын, жазыл енді, қанатыңды жай», – деп жалынды. Осылайша жерді бұрынғы көлемінің үштен үшіне дейін ұлғайтты, және осы жерде ірілі-ұсақты мал жайылым тапты, адам баласы өзінің тілегіне, еркіне сай өмір кешті. Жаратушы Ахура Мазда – Көк Тәңірімен бірге даңқты Арианам-Вайджа белінде (Арқа белі-Ж.А.), Барукаша көлі (Ақсақал Барбы көлі-Ж.А.) жағасында мәжіліс құрды. Тумысы бөлек мол табындардың иесі, адамзат баласының ең жақсы өкілдерімен бірге даңқты Арианам Вайджаға Жәмшид те келді. Сол жерде Ахура-Мазда Құдай былай деді: «О, қасиетті Жәмшид, мына жалған дүниеге қыс та келер, алдымен қардың қара бұлты Қаратауға жауар. Осы сұмдық жұттан малыңның үштен бірі ғана қалар, оның өзінде өзен жағасындағы қалың қамыс пен таудың ағашына паналап. О, Жәмшид, мына жалған дүниеде қойдың тұяғының ізін кездестіру гажап қалдырар» [3, 176-180].

«Авеста» мәтіндеріне қарасақ Ұлы далаға келген үлкен географиялық катострофа туралы айтылып тұр, яғни Ариан еліне жұт келді, оның үстіне Тұранмен тіл табыса алмады. Екі арада дау туды, біріншісі- Орталық Қазақстанның кен орындарын бөлісе алмады, екіншісі – Алладан түскен төрт кітаптың бірі Зәбүрді Ариан қабылдап, Тұран қабылдамады. Осы ауыр жұт пен рухани кикілжің себебінен Ариан жұрты бір жағы Үндістан, бір жағы Иран қыратына, бір жағы Шығыс Түркістан аймақтарына көшті. Қола дәуірінің соңына қарай қазақ даласына Тұран елі иелік қылды. Осы өркениеттен сақ (саһа) қауымы өсіп шықты. Сақ мәселесін Қазақстан тарихына қатысы бар адам айналып өте

алмайды. Мәселенің шешімі «Сақ» және «скиф» атауларында. Осы екі атауда да орыстық және советтік тарихнамадан келе жатқан қателік бар. Терминде қателік болған соң арғы жағы белгілі. Біз қазіргі жыл санауымызға, яғни Иса пайғамбар туғанға дейінгі бірінші мыңжылдықта Жетісу мен Түркістаннан Қаратеңіз бойына, Алтай тауларынан Хорезмге дейінгі территорияны «сақ» атауына ие болған көптеген тайпалар мекендеді деп жазамыз. Шын мәнінде ирандық жазбаларда «сақ» емес «саһа» (*saka, sakae*).

Б.э.б. VIII ғасырда Месопотамия өлкесіне Кап (Кавказ) таулары арқылы жаугершілікпен келген Ишпақай бастаған саһа (сақ)-скуздар шығыс деректерінде «ишгузай» және «ишкуз», ал ассириялық жазбаларда *ašgūzai* немесе *lšgūzai*. түрінде кездеседі. Көптеген зерттеушілер оларды ариан тілді деп есептейді, шын мәнінде бұл тақырып нақты зерттелді деуге болмайды. «Тарих атасы» Геродот (б.з.б. V ғ) оларды «скуз» (көне грек. Σκόθης, Σκόθαι, өздерінің атауы: *Skolotoi*) деп атайды. Біз орыс транскрипциясының жетегімен бұл сөзді әлі де «скиф» деп оқып жүрміз, мәселе көне грек әліпбиіндегі «ф» әрпінің қалай оқылатынына байланысты. Бұдан шығатын қорытынды біреу біздің сақ, немесе скиф (*scyth, скуз, ишгузай*) деп жүргендеріміз ішкі оғыздар. Егер біз «қаң» сөзі шөлейт дала деген мағына береді десек, онда дала тұрғындарының екінші атауы –қаңға//қаңлы, яғни дала адамы болып шығады [4, 75].

Міне, біз осылайша Қаңға атауының түпкі нұсқасы қола дәуірінде қалыптасып, кейін сақ қауымдастығына тән болғанын, тек содан кейін ғана қаңлы, қаңғар, қаңғалас т.б. атауларымен тарих бетіне жеке шыққанын аңғарамыз. Бір қарағанда Қаңға баба дәуіріндегі сақ мәдениеті иран ықпалында болғаны сөзсіз, бірақ бұл ол ықпал сырттан келді дегенді білдірмейді. Жоғарыдағы тарауларда баяндалғандай қазақ даласында ариандық негіз бірнеше мыңжыл өмір сүріп, тек қола дәуірінің соңына қарай тұран тайпаларының ығыстыруымен азайды. Дегенмен екі халықтың арасындағы күрделі қарым-қатынастар барысында ортақ үлгілердің қалыптасқаны және саһа өнерінде көрініс тапқаны сөзсіз.

Қаңлылар, әуелден Сырдария мен Ертіс, Еділ арасындағы далалық өлкемен тығыз байланысты өмір сүрді «Авестада» Сыр бойына қатысты Канға (Канка) атауы кездессе, солтүстік аймақтарда қаңлының әр түрлі топтарын (қаңжығалы, қаңғалас), ал Маңғыстаудан Қаңға баба қорымын көреміз.

Маңғыстау Қаңға баба кешені туралы айтқанда қазіргі Өзбекстан мемлекеті аумағындағы Қаңға (Канка) қаласы туралы айтпай кетуге болмайды. Бұл қалашық Ташкент облысы Аққорған ауданы Елтамгалы ауылы тұсында, Ташкент қаласынан 70 шақырым оңтүстік-батысқа қарай Әнгрэн өзенінің Сырдария құятын сағасына жақын орналасқан жалпы көлемі 500 гектар шамасында қала орыны қазіргі күні биік төбені көзге елестеді. Әнгрэнге жақын биіктігі 50 метрдей қаланың орда бөлігі (цитадель) орын тепкен. Қала үш қабат биік қорғанмен, терең ормен қоршалған. Бір қызығы қорғанның ең ескі бөлігі тым үлкен, яғни қала бертінгі уақытта көлемін азайтқан. Орталық төбе басында ариандық дәуірден қалған төрт мұнара мен мәңгілік от жаққан ошақ орыны сақталған. Қаңға қаласынан табылған әр түрлі артефактілердің арасында терракотадан жасалған қошқар бейнесі ерекше тұрады.

Жергілікті зерттеушілер Қаңға қаласын б.э.б III ғасырда Кандгиз мемлекетіне біріккен сақ тайпалары салды деген болжам айтады және оны қытай деректеріндегі қаңлының оңтүстік астанасы Битян деп есептейді. Қала археологтардың қазба жұмыстарына қарағанда б.з.б. III ғасырдан біздің заманымыздың XIII ғасырына дейін өмір сүрген. Шын мәнінде Қаңғадан табылған материалдық мәдениет үлгілері қаланың тарихы Қаңлы дәуірінен ертеректе басталатынын аңғартады. XX ғасырдың 30-ы жылдары осы өңірде зерттеу жұмыстарын атқарған М.Е.Массон Қаңға қаласының Авестада айтылатын Афрасиябтың «биік және қасиетті» астанасы болуы мүмкін екендігін айтқан болтанын [5, 115; 6, 106-110].

М.Е.Массоннан кейінгі зерттеушілер Қаңғаны тарихи уақытқа жақындатып Қаңлы (Кангюй) мемлекетімен байланыстырады. Олардың пікірінше Қаңлы мемлекетінің құрамындағы Шаш ұлысының астанасы осы қалада орналасқан [7, 26; 8, 36-37].

Орта ғасырларда Ибн Хаукалдің жазуы бойынша Ташкент маңында бірнеше қалашықтар болған, солардың бірі Бинекет болса, екіншісі Қаңғаға жақын Харашкент қалашығы [9, 106].

Грек-бактриялық кезеңде Қаңға қаласына қатысты «Яқсарт сыртындағы Антиохия» атауы қолданылады. Себебі Ескендір Зұлхарнайн империясы құлаған соң құрылған Грек-Бактрия патшасы Антиох өзінің қолбасшысы Демодемді Сырдың оң жағындағы сақтарға қарсы жұмсайды. Ол өз кезегінде Қаңға орнында Аполлон ғибадатханасы аталатын жаңа қаланы көтереді-мыс. Грек-бактрия патшалығына дейін-ақ бұл жерде отырықшы қоныстар болғаны белгілі.

Сыр бойы сақтарын үрейлендіру үшін селевкид билігі кезінде б.э.б. 293 жылы Демодемнің қалың қолмен Сырдарияның оң жақ бетіне шыққаны анық. Қаңға қаласы орнына Аполлон Құдайға белгі орнату сақтармен болған келісімді айғақтаса керек.

Қорытынды. Қорыта келе, біз Маңғыстау түбегінің солтүстік-батыс жағындағы Қаңға баба қорымын қола дәуірінде ариан-тұран тайпалары Еуразияның далалық аймағын игеру барысында қалыптастырған киелі мекендердің бірі деп санаймыз. «Авестада» аталатын Қаңға бір жағынан Тәшкент маңындағы Қаңға қаласына қатысты болса, екіншіден Маңғыстау сияқты далалық аймақтағы берекелі қоныстарға да Қаңға баба аты берілген. Біз бұл жерде «Қаңға баба» белгілі бір тұлға емес, Қаңлы (Қаңға) қауымдарының персонификацияланған атауы деп білеміз. Екіншіден, бұл киелі нысан сақ және ғұн дәуірлерінде де толыққанды жұмыс істеді және трансконтиненталды сауда жолындағы маңызды бекет функциясын атқарды деген пікірдеміз.

Маңғыстау өлкесіндегі Қаңға бабаға деген құрмет те белгілі дәрежеде өз тарихына, киелі нысандарға деген құрметпен астасады. Қаңға баба – Маңғыстаудың бірнеше мыңжылдық тарихына ортақ ескерткіш. Бұл феноменнің астарында қазақ халқының ауызша дәстүр арқылы шындалған тарихи жады тұр деп есептейміз.

Мақала ҚР ҒЖБМ грантымен қаржыландырылатын «АР19680234 «Маңғыстау топономастикалық ареалы: тарихи топонимия, топобейнелер және оларды интерпретациялау»» ғылыми жобасы аясында жазылды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Авеста. Избранные гимны. Из Видевдата. Пер. с авестийского И.Стеблин – Каменский. М.,1993;
2. Мифологический словарь. Гл.ред. Е.М.Мелетинский. М.,1991, с.257
3. «Маңғыстаудың сакралды мәтіндерінің концептуалды кеңістігі». 2020 жылғы қараша желтоқсан айлары
4. Артықбаев Ж.О. Казахское историческое сказание о Толыбай сыншы, родоначальнике племени канжыгалы (канглы, хангаласов)//Сибирский сборник. Вып.3. Курган, 2015. с.4-15.
5. Массон М. Е. Загадочное городище Канка. Из результатов работ 29 отряда ТПЭ. // СОНАТ, Ташкент, 1934, №4, с.115 .
6. Массон М. Е. Ахангеран. Археолого-топографический очерк. Ташкент, 1953. С. 106-110
7. Филанович М. И. Ташкент. Зарождение и развитие города и городской культуры. Т., 1983, с.156.
8. Шаниязов Ш. К. Об исторической топонимике Ташкента. // ОНУ, №7, 1983. С. 36-37

9. Ю.Ф. Буряков Генезис и этапы развития городской культуры Ташкентского оазиса. Ташкент: «Фан», 1982. 212 с.

REFERENCES

1. Avesta. Izbrannye gimny. Iz Videvdata. Per. s avestijskogo I.Steblin –Kamenskij. M.,1993 [In russian]
2. Mifologicheskij slovar'. Gl.red. E.M.Meletinskij. M.,1991, s.257 [In russian]
3. «Маңғыстаудың сакралды мәтіндерінің концептуалды кеңістігі». 2020 жылғы қараша желтоқсан айлары [In kazakh]
4. Артықбаев Ж.О. Казахское историческое сказание о Тольбай сынышы, родоначальнике племени канзгыгаль (кangly, xangalasoV)//Sibirskij sbornik. Vyp.3. Kurgan, 2015. s.4-15. [In russian]
5. Masson M. E. Zagadochnoe gorodishhe Kanka. Iz rezul'tatov rabot 29 otryada TPE'. // SONAT, Tashkent, 1934, №4, s.115 . [In russian]
6. Masson M. E. Axangeran. Arxeologo-topograficheskij ocherk. Tashkent, 1953. S. 106-110 [In russian]
7. Filanovich M. I. Tashkent. Zarozhdenie i razvitie goroda i gorodskoj kul'tury. T., 1983, s.156. [In russian]
8. Shaniyazov Sh. K. Ob istoricheskoy toponimike Tashkenta. // ONU, №7, 1983. S. 36-37 [In russian]
9. Yu.F. Buryakov Genezis i e'tapy razvitiya gorodskoj kul'tury Tashkentskogo oazisa. Tashkent: «Fan», 1982. 212 s. [In russian]

Артықбаев Ж.

*Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева
г.Астана, Казахстан*

Нурдаулетова Б. И.

*Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова
г.Актау, Казахстан*

КАНГА БАБА-МАНГИСТАУ ПАМЯТНИК РАННЕЙ ИСТОРИИ АРТЫКБАЕВ ЖАМБЫЛ ОМАРОВИЧ

Аннотация. На практике памятники Мангистауской и устьюртской областей, которые местные казахи называют Ойм и Кыр, имеют свое сакральное значение. Подавляющее большинство из них-домики и сынтасы, сохранившиеся с древних времен, средневековые некрополи и подземные мечети, архитектурные памятники народов, населявших этот район в XV-XX веках (надгробия, Койтас, саганатамы и др.).

Одним из памятников, связывающих древнюю историю каменного века Мангистауского региона со Средневековьем, является памятник Канга баба, расположенный в северо – западной части полуострова. Исследования комплекса Канга баба и этимологии этого названия показывают, что этот комплекс известен еще со времен бронзового века (в дальнейшем мы будем использовать имя ариан-Туран). Мы считаем, что, описывая комплекс Канга баба, можно рассмотреть целый период истории Мангистау, то есть бронзовый век и последующий сложный период.

В данной статье речь пойдет о древних памятниках в некрополе Кангана баба Мангистауской области, их сакральном характере, исторической этимологии названия Кангана. Будет проведен научный анализ исторического, этнографического, этногенезного значения изучения древних памятников в погребальном комплексе Канга баба.

Ключевые слова: Канга баба, ариан, Туран, Авеста, Огуз, кыпчак, адай, сакральный, Сакский век.

Artykbayev Zh.

*L. N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan*

Nurdauletova B.

*Caspian university of technology and engineering named after Sh. Yessenov
Aktau, Kazakhstan*

**KANG BABA-MANGYSTAU MONUMENT OF EARLY HISTORY
ARTYKBAYEV ZHAMBYL OMAROVICH**

Annotation. In fact, the monuments on the territory of Mangystau and Ustyurt, which the local Kazakhs call OI and kyr, have their own sacred meaning. The vast majority of them are houses and ruins from ancient times, medieval necropolises and underground mosques, architectural monuments of the peoples who inhabited this region in the XV-XX centuries (tombstones, koytas, saganatams, etc.).

One of the monuments connecting the ancient history of the Stone Age of the Mangystau region with the Middle Ages is the monument to Kang Baba, located in the northwestern part of the peninsula. Studies on the Kang Baba complex and the etymology of this name indicate that this complex has been known since the Bronze Age (hereinafter we use the name Arian-Turanian in parallel). We are of the opinion that by describing the Kang Baba complex, we can consider a whole period of the history of Mangystau, that is, the Bronze Age and the subsequent complex period.

In this article, we will talk about the ancient monuments of the Kang Baba necropolis of Mangystau region, their sacred character, historical etymology of the name Kang. A scientific analysis of the historical, ethnographic, ethnogenic significance of the study of ancient monuments in the burial complex of Kang Baba is carried out.

Key words: Kanga Baba, Arian, Turan, Avesta, Oguz, Kipchak, Adai, sacral, Saka Era.